

Максимова О.О. Толерантність як складова морального виховання / О.О.Максимова // Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл: Л.Л. Макаренко. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015.- Вип. 128.

E-mail: helen.maks23@mail.ru

УДК 371.011 (07)А

*Максимова Олена Олександрівна,
Житомирський державний
університет ім. Івана Франка*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Педагогічні науки

У статті розкривається сутність поняття «толерантність» як складової морального виховання дітей дошкільного віку. Акцентується увага на категоріях, які насичують смислове поле толерантності (повага, сумісність, терпимість, витримка, самовладання, гнучкість, емпатія, чуйність, тактовність, воля, ухвалення, доброзичливість, прийняття, свобода, гуманність, рівноправність тощо). Характеризується поняття «толерантна особистість» та подається змістове наповнення «міжособистісної толерантності» для дитини 5, 6-річного віку. Обґрунтовується доцільність її виховання саме у дошкільному віці, оскільки в цей період індивідом осмислюються та засвоюються певні моральні цінності, ідеали, переконання, на які спрямовується процес стихійного чи спеціально організованого виховання; стають звичними моральні (або навпаки) штампі поведінки, ставлення до себе, до рідних та чужих людей. Показана залежність рівня розвитку толерантності від соціального оточення дитини.

Ключові слова: моральне виховання, толерантність, міжособистісна толерантність, толерантна особистість, розуміння іншого, повага, самовладання, різноманітність, ідентифікація, децентрація.

Виховання моральності займає вагомe місце у розвитку суспільства, це завжди було одним з головних завдань соціальних інститутів. Історія розвитку людства засвідчує, що цивілізації, які досягли надзвичайно вагомих вершин в інтелектуально-технічній сфері, гинули у зв'язку з падінням моралі, людяності його членів, невмінням розв'язати мирним шляхом конфлікти, які природно виникали як на рівні особистісному, так і на міжнародному. Толерантність – одна з моральних категорій, яка, з однієї сторони, формується суспільством, а з іншої залежить від спрямувань, цінностей, потреб, поглядів, життєвих принципів самої людини, і є її особистісним надбанням, що визначає поведінку. Саме ця риса, якщо вона притаманна більшості населення, особливо тій частині, яка має вирішальний вплив на історичний хід подій, запобігає розв'язуванню воєн, кровопролиттю і знищенню країн.

У документах, якими скеровується виховний процес, моральне виховання визначається як основний напрямок. Зокрема, завдання щодо його здійснення висувається на передній план у Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки, в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Базовий компонент дошкільної освіти, окреслюючи освітню лінію «Дитина в соціумі», визначає такі уміння дитини, як орієнтуватись у світі людських взаємин, готовність співпереживати та співчувати іншим, виявляти інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей, узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства[1, с.4]. Все це уміння, які у своїй сукупності складають основу толерантного світоставлення дитини. Про необхідність виховання у підростаючого покоління цієї якості зазначають і такі

документи ООН, як «Загальна Декларація прав людини», «Конвенція про права дитини», «Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань», Декларація принципів толерантності.

Проблемі морального виховання, а також аспекту виховання у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку толерантності присвячені дослідження І.Беха, А. Богуш, О.Гриви, В.Котирло, А. Гончаренко, О.Кононко, О.Матвієнко, Т. Поніманської, Ю. Приходько, Л.Прокопенко, Н. Скрипник та ін. Однак недостатньо вивченим є питання виховання міжособистісної толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Метою нашої статті є розкриття сутності поняття «толерантність» по відношенню до дітей дошкільного віку як моральної складової їх виховання.

Власне, поняття толерантності, як і протилежного йому – інтолерантності – виникає у 16-17 столітті на фоні релігійної непримиренності, оскільки це був визначальний тип світогляду. Релігія передбачає повноцінну віддачу особистості своїй вірі, часто вона фанатична. Хоча в ідеалі віра повинна породжувати милосердя, до чого й закликають божественні книги, а не фанатичну ненависть і неприйняття, бажання знищити того, хто думає інакше. У сьогоденні непорозуміння виникають на політичній, расовій, матеріальній, статевій, культурній, мовленнєвій тощо ниві. Тобто причин для розв'язання конфліктів може бути багато, але важливо з дитинства закласти у майбутніх громадян бажання і вміння розуміти іншого, ставати на його точку зору, приймати його право на інші ідеали та знаходити компроміс.

Толерантна особистість – це та, яка добре знає себе і розуміє інших. Толерантність передбачає повагу, яка має виявлятися на різних рівнях: між особистостями, між чоловіками та жінками, між національностями, між країнами, між цивілізаціями. Щоб виявляти повагу, треба навчитись усвідомлювати різницю, стояти на позиціях заперечення залежності, неприйняття переваги над іншими, визнавати категорію свободи по відношенню до іншого. Повага – це постійна праця над собою, це самовдосконалення, це шлях до досягнення розумної соціальної гармонії.

В етичному плані толерантність бере свій початок від гуманістичних течій, які сповідувались титанами класичної педагогіки (Я.Корчак, М.Монтессорі, Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, В.Сухомлинський, Л.Толстой, К.Ушинський, С.Френе, Р.Штайнер). На передній план висуваються різні добродієства, які відрізняють одну людину від іншої і підтримують різноплановість нашого світу, його різноваріантність. Отже, якщо розмаїття представників роду людського виступає як цінність, то толерантність можна вважати обов'язковою умовою збереження цієї неоднаковості, історичного права людей на відмінність, несхожість, незапрограмованість.

Власне, толерантність – це інтегрована якість, і в більшості випадків, якщо вона сформована, то виявляється у різних ситуаціях і на різних рівнях. Однак, зустрічаємо випадки, коли, наприклад, людина толерантна по відношенню до особистостей, які мають інші, ніж у неї, політичні погляди, однак непримиренна з людьми конкуруючої релігії. Тому і виокремлюють різні види толерантності: соціальна, національна, статева, віротерпимість, міжособистісна, маргінальна тощо. Нас цікавить міжособистісна толерантність, яка проявляється по відношенню до конкретної людини. Саме її доцільно виховувати у дошкільному віці, щоб на цій основі в майбутньому продовжити роботу над іншими видами досліджуваної категорії.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що старший дошкільний вік є сприятливим для формування моральних орієнтирів дитини. Адже в цей період індивідом осмислюються та засвоюються певні моральні цінності, ідеали, переконання, на які спрямовується процес стихійного чи спеціально організованого виховання; стають звичними моральні (або навпаки) штампи поведінки, ставлення до себе, до рідних та чужих людей (Л.Артемова, І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, Л.Галігузова О.Кононко, В.Мухіна, Ю.Приходько, А.Рояк, В.Слободчиков, Є.Смирнова, С.Якобсон і ін.). Зокрема, Л.Виготський довів, що психічний розвиток дитини пов'язаний з її соціальними відношеннями, які складаються у процесі індивідуальної чи колективної діяльності, до якої вона долучається. Крім того, у старшого дошкільника пробуджується

інтерес до самої особистості іншої дитини, не пов'язаний з її конкретними діями. В однолітку він бачить вже дещо більше, ніж просто об'єкт для гри, для порівняння з самим собою, тому здатен зрозуміти іншого, його почуття, без чого неможливі прояви толерантності. [3, с.130]. Для 5, 6-річної дитини міжособистісна толерантність передбачає уміння без крику і сварок домовлятися, ввічливо поводитися, вислуховувати до кінця думку іншого, зрозуміти його почуття, настрої; якщо необхідно, то поступатися і чекати; ділитися іграшками, спокійно розмовляти, не порушувати хід гри галасливим вторгненням. Старший дошкільник повинен уміти проявляти до товариша попереджуваність і увагу, ввічливість і дбайливість (дякувати за надану допомогу, вибачатися у разі помилки, просити дозволу на певні дії у разі потреби тощо).

Оскільки толерантність – це моральна категорія, її виховання здійснюється в розрізі зазначеного напрямку. Процес морального виховання дошкільників досліджувала О.Кульчицька, надаючи великого значення не стільки знанню дітьми правил і норм поведінки, що, власне, ще не забезпечує їх дотримання, а розвитку моральних почуттів та моральних звичок: “Виховання тільки тоді може дати бажаний результат, коли вплив на свідомість дитини поєднується з наполегливою і кропіткою роботою щодо організації вправлення дітей у моральній поведінці, тобто при формуванні у них моральних звичок... Хороша поведінка дитини лише тоді перетворюється на внутрішню потребу, коли вона буде міцно пов'язана з її моральними почуттями. Дитина повинна... переживати задоволення або незадоволення з приводу своїх дій, учинків, намірів. Тут величезне значення відіграють почуття обов'язку, сорому, власної гідності, симпатії до оточуючих” [4, с. 20]. Звісно, міжособистісна толерантність передбачає гуманне ставлення до людей. Як зауважує В.Котирло, у дошкільному дитинстві це гуманне ставлення набуває форми здатності бачити і зрозуміти емоційний стан інших людей, приходити на допомогу, рахуватися з їх інтересами, ставлячи та досягаючи своїх цілей.

Розглянемо моральні категорії, які насичують смислове поле толерантності, яка протистоїть різним проявам нетерпимості в суспільстві. На перше місце слід поставити вміння зрозуміти іншого та самовладання, оскільки саме від цих

рис залежить ступінь прийняття особистістю іншого погляду, думки, віри, переконання, бажання тощо. Тому з дошкільного віку слід розвивати у дітей ідентифікацію, в основі якої лежить готовність свідомо поставити себе на місце іншої людини, що сприяє розумінню її поглядів, установок, мотивів, бажань тощо; децентрацію (здатність відійти від власної позиції, сприйняти точку зору іншої людини). Вивченням питання емоційної децентрації займалися Г.Бреслав, В.Давидов, під якою розуміли “здібності індивіда сприймати і враховувати у своїй поведінці стан, бажання й інтереси інших людей” [2, с. 99]. Саморегуляція, гуманність, терпимість, розуміння, гнучкість, доброзичливість, емпатія, чуйність, гуманність, критичність по відношенню до себе, вміння слухати, повага, витримка, воля, тактовність, прийняття, визнання – ось деякі з категорій, від розвиненості яких залежить толерантність особистості. Їх змістове наповнення представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Поняття, пов’язані з толерантністю

Психологічний аспект	Комунікаційно- діяльнісний аспект	Ціннісний аспект
<p>Повага - високий ступінь авторитету, довіри, визнання.</p> <p>Сумісність - властивість суб'єкта вступати у взаємодію з іншими суб'єктами, при цьому вони допускають прояв один одного (види сумісності - психофізіологічна (взаємодія темпераментів, потреб індивідів, фізичних особливостей), психологічна (взаємодія характерів, інтелектів, мотивів поведінки), соціальна (узгодженість соціальних ролей, інтересів, цінностей), ідеологічна (ідеологічні цінності, соціальні установки)).</p> <p>Терпимість – здатність не протидіяти,</p>	<p>Співпраця - вироблення спільного рішення шляхом переговорів, участь великої кількості людей в одному або різних, але пов'язаних між собою напрямках діяльності.</p> <p>Взаємодія - сумісна дія кількох об'єктів або суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші.</p> <p>Вміння слухати - готовність віддати свою увагу співрозмовнику, створення відповідних — необхідних умов для бесіди, надання</p>	<p>Свобода – можливість індивіда самому визначати свої життєві цілі, цінності і нести особистісну відповідальність за результати своєї діяльності.</p> <p>Гуманність – система установок особистості стосовно людини, групи людей, живої істоти, обумовлена моральними нормами</p>

<p>не скаржитись, покірливо переносити, зносити щось тяжке, важке, неприємне</p> <p>Витримка – уміння володіти собою в будь-яких обставинах</p> <p>Самовладання - вольова характеристика, яка включає в себе витримку, сміливість і частково рішучість, тобто ті вольові якості, які пов'язані з придушенням негативних емоцій, що викликають небажані для людини спонукання. Самовладання пов'язано з самоконтролем і саморегуляцією емоційної поведінки, з самообмеженням емоційного реагування і залежить від співвідношення між афектом і інтелектом</p> <p>Гнучкість – властивість продуктивного мислення, що виявляється в перебудові наявних способів вирішення задачі, в зміні способу, що перестає бути ефективним, на оптимальний.</p> <p>Емпатія- розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання.</p> <p>Чуйність- якість особистості, яка дозволяє людині тонко відчувати інших, їх переживання, емоції, почуття.</p> <p>Тактовність – вміння вести себе відповідно до прийнятого етикету і етичних норм, уміння розуміти співрозмовника і не допускати неприємних для інших ситуацій.</p> <p>Воля – свідоме управління своєю психікою і вчинками в процесі прийняття рішень для досягнення поставлених цілей</p>	<p>співрозмовнику можливості говорити.</p> <p>Взаємодоповнення - процес вибудовування відносин, при якому єдине ціле формується шляхом складання різних елементів, властивих різним партнерам.</p> <p>Діалог - двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома людьми у вигляді питань та відповідей</p> <p>Дискусія - обговорення певної проблеми з висловлюванням різних думок для вироблення спільного рішення або згоди з певних питань.</p> <p>Спілкування - передача інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу</p> <p>Солідарність - єднання, згуртованість людей, різних груп, класів, народів на основі спільності цілей і цінностей.</p> <p>Саморегуляція - вища форма нормативної детермінації поведінки, яка забезпечує самостійне і добровільне дотримання норм моралі за відсутності зовнішнього контролю і спонукання</p> <p>Консенсус - спосіб прийняття рішень на основі загальної згоди і відсутності</p>	<p>і цінностями, представлена у свідомості переживаннями жалю і реалізована у спілкуванні і діяльності в актах сприяння чи допомоги</p> <p>Різноманіття - наявність різних відповідей на одні й ті ж поставлені питання, культурних особливостей окремих груп, що складають соціум.</p> <p>Рівноправність - користування однаковими, рівними з ким-, чим-небудь правами; рівність розподілу влади, що включає можливість для кожного громадянина формувати і вступати в політичні організації; свободу вираження власної думки, право голосу, право на обрання до органів державної влади.</p>
--	---	--

<p>Ухвалення - здатність погодитися з існуванням особливостей, які не властиві певній людині, групі, спільності і т.п.</p> <p>Доброчливість - ставлення до іншої людини або групи людей, що припускає позитивне налаштування або настроїв.</p> <p>Прийняття - позитивне ставлення до людини незалежно від того, задоволені її вчинками в даний момент чи ні.</p> <p>Розуміння – уміння проникнути у внутрішній світ іншого, адекватно відобразити його стани, якості, наміри, потреби, бажання.</p> <p>Визнання – усвідомлення права іншого бути собою, мати свою точку зору на події, явища, ситуації.</p> <p>Критичне ставлення до себе – об’єктивна позиція особистості стосовно себе</p>	<p>принципових заперечень у більшості</p> <p>Компроміс-спосіб досягнення згоди, завершення конфлікту шляхом взаємних поступок та часткового задоволення інтересів сторін. При цьому кожна сторона повинна визначити нижні межі поступок, на які вона готова йти при визначенні компромісної угоди.</p>	
--	---	--

Толерантність, як і будь-яка інша моральна риса, може бути вихована у дитини тільки толерантним дорослим, адже основний метод виховання дітей – це власний приклад. На жаль, реалії життя демонструють, що у нашому суспільстві (як постфактум авторитарної системи виховання у Радянському Союзі) дитина сприймається як об’єкт виховання і, відповідно, впливу дорослого, який не виявляє належної уваги та поваги до думок, бажань, ініціатив, прагнень дитини. Ще Я.Корчак акцентував увагу на двох нерівноправних «класах»: дорослих та дітей. Дорослі вважають дітей своєю власністю і не бажають ставати на їх місце, а діти позбавлені своїх прав, оскільки вони залежні від дорослих, і визнання. Дорослі часто виявляють нетерпимість до своїх дітей, не виявляючи бажання чи уміння їх зрозуміти. За таких обставин важко переконати дитину у

рівноцінності позицій всіх членів суспільства, які не порушують закон і норми моралі, адже по відношенню до себе дитина цього не відчуває.

Дитина з раннього дитинства засвоює різні моделі ставлення до оточуючих та доступну їй віку гаму почуттів. Зрозуміло, що до одних людей вона виявляє прихильність і любов, до других відчуває байдужість, а до когось і неприязнь. Таким чином, ми усвідомлюємо, що відношення дитини до інших може бути різним. Виховання толерантності не передбачає зміну цього відношення, навіть негативного. Дитина має право на свою думку і на свою оцінку іншої людини, що породжує певне ставлення до оточуючого соціуму. Однак толерантність передбачає, що дитина буде мирно співіснувати не тільки з приємними їй людьми, а й з тими, до кого в неї інші почуття.

Основа толерантності та можливий діапазон її прояву залежать від досвіду дитини. Тому виховання зазначеної якості полягає у цілеспрямованій організації позитивного досвіду толерантності, тобто створення умов, які потребують безконфліктної взаємодії з іншими, як би до них дитина не ставилась.

Практика свідчить, що цей процес проходить стихійно і в більшості залежить від позитивного прикладу з боку оточуючих дорослих. Для того, щоб зробити його цілеспрямованим, потрібна спеціально організована діяльність у соціальних установах. Дитина повинна поступово підводитись до сприйняття і розуміння єдності людства, взаємозв'язку і взаємозалежності всіх і кожного на планеті Земля; до розуміння, поваги звичаїв, традицій, прав, поглядів інших, навіть якщо вони діаметрально протилежні власним; до знаходження свого місця у життєдіяльності суспільства, щоб приносити користь, не заважати і не обмежувати прав інших людей.

Отже, державна політика в галузі дошкільної освіти вбачає одним з головних завдань виховання толерантності у підростаючого покоління як якості, яка дозволить мирно співіснувати різним представниками населення нашої планети. Цьому процесу сприятиме спеціально організована робота вихователів, сприйняття дитини як суб'єкта та відповідне

ставлення до неї, позитивний приклад з боку дорослого. Проблема виховання міжособистісної толерантності потребує подальшої розробки у організаційно-методичному аспекті.

Використана література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). – К., 2012. – 26с.
2. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения / Г.М.Бреслав.– М.: Педагогика, 1990.– 144 с.
3. Галигузова Л.Н., Смирнова Е.О. Ступени общения: от года до семи лет / Л.Н.Галигузова, Е.О.Смирнова.– М.: Просвещение, 1992.– 143 с.
4. Кульчицька О.І. Моральне виховання дошкільників / О.І.Кульчицька. – К.: Радянська Україна, 1967. – 32 с.
5. Поніманська Т. Виховання людяності / Т.Поніманська, О.Козлюк, Г.Марчук. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 160 с.
6. Скрипник Н. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку / Н.Скрипник. – Умань:ПП Жовтий, 2011. – 182с.

Транслітерована література:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia). – К., 2012. – 26s.
2. Breslav H.M. Emotsyonalnye osobennosti formyrovanyia lychnosty v detstve: Norma y otklonenyia / H.M.Breslav. – М.: Pedahohyka, 1990. – 144 s.
3. Halyhuzova L.N., Smyrnova E.O. Stupeny obshchenyia: ot hoda do semy let / L.N.Halyhuzova, E.O.Smyrnova. – М.: Prosveshchenye, 1992. – 143 s.
4. Kulchytska O.I. Moralne vykhovannia doshkilnykiv / O.I.Kulchytska. – К.: Radianska Ukraina, 1967. – 32 s.

5. Ponimanska T. Vykhovannia liudianosti / T.Ponimanska, O.Kozliuk, H.Marchuk. – Rivne: Volynski oberehy, 2012. – 160 s.
6. Skrypnyk N. Vykhovannia tolerantnykh vzaiemostosunkiv ditei starshoho doshkilnoho viku / N.Skrypnyk. – Uman:PP Zhovtyi, 2011. – 182s.

Максимова Е.А. Толерантность как составляющая морального воспитания

В статье раскрывается сущность понятия «толерантность» как составляющей нравственного воспитания детей дошкольного возраста. Акцентируется внимание на категориях, которые насыщают смысловое поле толерантности (уважение, совместимость, терпимость, выдержка, самообладание, гибкость, эмпатия, отзывчивость, тактичность, воля, доброжелательность, понимание другого, свобода, гуманность, равенство и т.п.). Характеризуется понятие «толерантная личность» и подается содержательное наполнение «межличностной толерантности» для ребенка 5, 6-летнего возраста. Обосновывается целесообразность ее воспитания именно в дошкольном возрасте, так как в этот период индивидом осмысливаются и усваиваются определенные моральные ценности, идеалы, убеждения, на которые направляется процесс стихийного или специально организованного воспитания; становятся привычными нравственные (или наоборот) штампы поведения, отношения к себе, к родным и чужим людям. Показана зависимость уровня развития толерантности от социального окружения ребенка.

Ключевые слова: нравственное воспитание, толерантность, межличностная толерантность, толерантная личность, понимание другого, уважение, самообладание, разнообразие, идентификация, децентрация.

Maksimova E.A. Tolerance as a part of moral education

The article reveals the essence of the concept of "tolerance" as part of moral education of preschool children. Attention is focused on categories that fill the semantic field of tolerance (respect, compatibility, tolerance, self-control, flexibility, empathy, compassion, tact, commitment, acceptance, kindness, acceptance, freedom, humanity, equality, etc.). Characterized by the concept of

"tolerant person" and given meaningful content "interpersonal tolerance" for child 5 and 6 years old. The expediency of his education with preschool age, because in this period the individual conceptualized and absorbed certain moral values, ideals, beliefs, which directs the spontaneous process of organized or special education; become familiar moral (or vice versa) stamps behavior, attitude to himself, to relatives and strangers. Dependence level of tolerance of the social environment of the child.

Key words: moral education, tolerance, interpersonal tolerance, tolerant person, respect, self-control, diversity, identity, decentration.